

- przyspieszenie realizacji programów badawczych ważnych dla lasów i leśnictwa oraz sprawne wdrażanie ich wyników,
- dostosowanie rozmiaru pozyskiwania drewna do biologicznie uzasadnionych możliwości produkcyjnych lasów, racjonalne i oszczędne gospodarowanie drewnem oraz postęp w zastępowaniu go innymi materiałami,
- oparcie gospodarki leśnej, z uwzględnieniem polityki inwestycyjnej, na zasadach rachunku ekonomicznego i prawidłowym kształtowaniu cen,
- zaostrezenie sankcji za nieprzestrzeganie obowiązujących przepisów prawnych w zakresie ochrony środowiska i gospodarki leśnej.

Przewodniczący
Państwowej Rady
Ochrony Przyrody
prof. S. Jarzębski

Przewodniczący
Państwowej Rady
Ochrony Środowiska
prof. Z. Kaczmarek

Z PARKÓW NARODOWYCH

Dewastacja brząków *Sorbus torminalis* w Wielkopolskim Parku Narodowym

Co najmniej od siedemdziesięciu lat jarzab brekinia (brząk) *Sorbus torminalis* uchodzi w opinii przyrodników za gatunek bardzo rzadki i ginący w lasach całej Europy Środkowej. Również jego sporadyczność występowania jedynie w zachodniej połowie naszego kraju, przez który przebiega północno-wschodnia granica zasięgu, znalazła odzwierciedlenie w fakcie, że od chwili ukazania się w 1946 r. pierwszego rozporządzenia o gatunkowej ochronie roślin, a więc od ponad czterdziestu lat, figuruje on na liście prawnie chronionych, nielicznych rodzimych gatunków drzewiastych. Brząk jest mało znany zarówno z autopsji, jak i nawet z nazwy, wśród szerszego ogółu wykształconego społeczeństwa.

Do zaniku tego drzewa przyczyniał się człowiek od zamierzczliwych czasów, bowiem już w starożytności i w średniowieczu zbierano jego owoce, zawierające dużo substancji garbnikowych, jako środek leczniczy przeciwko krwawej bieguncie. W późniejszych wiekach doszedł do tego jeszcze bardziej drastyczny powód zaniku, mianowicie wycinanie dla potrzeb rolniczych głównie pierwotnych lasów grądowych, w których brząk był komponentem lasotwórczym wespół z dębem i grabem. Więcej wiadomości o tym drzewie, aczkolwiek już bardzo zdezaktualizowanych, zwłaszcza w odniesieniu do wymienionych jego stanowisk występowania, można znaleźć w artykule Steckiego (1950).

Dopiero w ostatnich latach podjął się Pacyniak (w druku) ważne zadania szczegółowej inwentaryzacji brzeków na terenie Polski z uwzględnieniem dokładnej charakterystyki jego biotopu. I tak np. w regionie Wielkopolski, najliczniej gatunek ten zachował się jeszcze w trzech rezerwach przyrody, specjalnie utworzonych dla jego ochrony („Brzęki przy Starej Gajówce”, „Bytyńskie Brzęki” i „Kawęczynskie Brzęki”), spośród których największe stanowisko obejmuje około 300 osobników.

W najbliższej okolicy Poznania, największe skupisko brzeków dotychczas znajdowało się w Wielkopolskim Parku Narodowym, gdzie liczba ich dochodziła do 50 okazów. Drzewa te były dokładnie zinwentaryzowane, naniesione na plan i opisane, co stwarzało podstawę do stałej obserwacji ich wzrostu i rozwoju (Dzięczkowski 1966). Brzęki, rosnące poza rezerwatami ściśle na stanowiskach III, IV i VI (tab. 1) były od czerwca 1965 r. ogrodzone drewnianą poręczą. Niestety wcześniej, w czasie trzebieży drzewostanu przy końcu października 1964 r., wycięto nieopatrnie na stanowisku IV dwa egzemplarze, a z kolei na stanowisku III były zagrożone inne drzewa tego gatunku na skutek robót ziemnych związanych z układaniem rurociągu wodnego dla Poznania (Dzięczkowski 1965). Od tego czasu, jak napisał kierownik Muzeum WPN-u w Puszczykowie, „... administracja terenowa otrzymała polecenie czuwania nad pełnym zabezpieczeniem poszczególnych stanowisk oraz natychmiastowego informowania dyrekcji parku o jakichkolwiek zagrożeniach” (Andrzejewski 1977).

Tymczasem mimo tych zabezpieczeń w terenie i urzędowych poleceń ze strony Zarządu Parku, w ostatnich latach dokonano tu wprost niewiarygodnej dewastacji stanowisk i unicestwienia 19 okazów wyrosniętych, dorodnych brzeków na trzech odrębnych stanowiskach: III, IV i VI. W połowie września 1986 r. w czasie lustracji brzeków w Wielkopolskim Parku Narodowym (WPN) stwierdziłem przerażający obraz zniszczenia stanowiska III, w oddziale 82i obwodu ochronnego Jezioro. Wokół całego stanowiska (40 × 40 m) ogrodzenie było połamane, rozwleczone na ziemi, powyrywane słupki i tylko w jednym miejscu sterczały jego resztki (ryc. 1). W obrębie dawnego ogrodzenia leżały bezładnie zwaly poodcinanych świeżych gałęzi z koron wyciętych sosen i dębów, stare wyrwione drzewa, a co najgorsze połamane lub wyrwane z korzeniami brzęki nr 3, 6, 7, 8, 13, 17, 19. Znajdowały się tam nadto dwa metrowe sęgi drewna opałowego oraz stwierdzono ślady „przeoranego” podłoża, jako skutek wyciągania na drogę dłużyc wyciętych drzew. Dokładna inwentaryzacja brzeków na tym stanowisku ujawniła brak 16 rosnących tu osobników o numeracji: 3, 7, 8, 10, 11, 13, 14, 17, 19—23, 27, 29, 31, (tabela 1). Dwa najgrubsze brzęki nr 20 i 21 leżały pocięte na wałki opałowe wraz z dębem i sosną na jednym sęgu metrowym, opartym z jednej strony o starą martwą sosnę i wyrastający

Ryc. 1. Fragment zdewastowanego stanowiska III brząków z resztkami ogrodzenia i zwałami gałęzi. — Part of the devastated Locality no. III of wild service trees, with the remains of the fence and broken branches. Fot. A. Dzieczkowski

u jej stóp brząk nr 26. Drugi sąg metrowy opalowych wałków sosnowych był ułożony między pniem brząka nr 9 i znacznie grubszym od niego dębem bezszypułkowym, ponieważ drzewa te rosły w równym od siebie odstępie 1 m. W wyniku nacisku sągu drewna, cienki pień brząka uległ odchyleniu i pałkowatemu wygięciu, co wyraźnie widać na załączonym zdjęciu (ryc. 2). Między tym sągiem a pniem ściętej sosny, leżały na ziemi dwa wyrwane z korzeniami brząki nr 7 i 8, również widoczne na zdjęciu. Inne brząki nr 2, 3 i 6 były przechylone ku ziemi i miały zdartą korę wraz z miazgą aż do drewna na dłuższych odcinkach strzał, na skutek tarcia przez wyciągane dłużyce (tabela 1). Drzewa te jeszcze żyją, ale zapewne uschną w najbliższych latach. Brząków nr 10, 11, 14, 22, 23, 27, 29, 31 w ogóle nie znalazłem. Dewastacji tej dokonano prawdopodobnie w zimie 1986 r. w ramach cięć sanitarnych wykonanych po gradacji brudnicy mniszki, przy czym o chaotyczności tej akcji świadczy wycinanie oprócz suchych, także żywych wiekowych sosen, młodych dębów i pozostawianie sosen martwych np. przy brząku nr 26. Zniszczono również wszystkie młode okazy i odroślówki podrost brząków, nie zlokalizowany na planie z 1963 r. (Dzieczkowski 1966).

Ryc. 2. Sąg drewna opałowego ułożony pomiędzy brzękiem nr 9 [po prawej] a dębem [po lewej]; na ziemi między pniakiem i sągiem leży brząk nr 7, wyrwany z korzeniami. — The fathom of fuel cutwood placed between the wild service tree no. 9 [right] and the oak tree [left]; on the ground, between the stump and the fathom there lies the wild service tree no. 7 pulled with its roots. Fot. A. Dzieczkowski

Tabela 1. Zestawienie wyników inwentaryzacji brząków *Sorbus torminalis* w Wielkopolskim Parku Narodowym w latach 1963, 1975 i 1986

Nr drzewa	X 1986		8 VII 1975		X 1963		Uwagi
	obw. w cm	wys. w m	obw. w cm	wys. w m	obw. w cm	wys. w m	
Stanowisko I — Osowa Góra, oddz. 136a							
1	39	8	49	10,5	55	13	
2	38	8	42	9	43	12	
3	18	5	26	7	29	10	
Stanowisko II — Osowa Góra, oddz. 142c							
1	66	16	72	17	78	18	rośnie 2 m od martwego dużego dęba
2	64	16	67	17	70	17	
3	65	16	71	14	77	16	rozwidła się na wys. 3,5 m
4	50	12	53	14	60	15	
5	20	7	35	9	47	10	rośnie 60 cm od martwej dużej sosny
6	17	5			34	9	
7	13	5			32	8	
8	15	5			34	8	rośnie między martwymi sosnami
Stanowisko III — Jeziory, oddz. 82i							
1	21	8			30	10	od ziemi do wys. 65 cm zdarta kora
2	10	3			18	4	od ziemi do wys. 70 cm zdarta kora
3	18	5	22	7,5	(26)	(6)	drzewo wywrócone z korzeniami, od ziemi do wys. 150 cm zdarta kora, złamany wierzchołek
4	15	5			25	7	
5	19	5	24	7,5	37	7	pomiar na wys. 116 cm pod rozwidleniem, nad nim rozgałęzienia: 26, 22 cm
6	10	4			16	6	wywrócony z korzeniami, kora zdarta na wys. od 25 cm do 3 m

7	22	8			(29)	(6,5)	wyrwany z korzeniami
8	13	7			(19)	(6,5)	wyrwany z korzeniami
9	18	5			26	7	stanowi oparcie dla
10	5,5	2,5			—	—	sągu drewna, fot. 2
	4,5	2,5			—	—	dwa wyrastające ra-
							zem ze wspólnych ko-
11	13	5			—	—	rzeni, wycięte
12	14	5			(19)	(6)	wycięty
							drzewo uschło przed
							1975 r.
13	38	14			(43)	(15)	wyrwany z korzeniami
14	8	2,5			—	—	wycięty
15	8,5	3,5			18	6	brak pobliskich mło-
							dych brząków
16	17	5			26	7	
17	25	10			(29)	(6)	wywrócony z korze-
							niami, bez korony
18	20	7			25	8	
19	35	15			(39)	(9)	wywrócony z korze-
					—	—	niami, bez korony
20	57	16	66	17	(39)	—	wycięty na wałki
							opalowe
21	39	15			—	—	wycięty na wałki
							opalowe
22	13	6			—	—	wycięty
23	11	4			—	—	wycięty
24	7	2			9	3	ułamana gałąź z roz-
							widlenia
25	33	16			39	17	
26	33	16	42	17	46	18	wyrasta przy martwej
							sośnie, stanowi opar-
							cie dla sągu drewna
							z numerów 20 i 21
27	15	4			—	—	ścięty piłą przy ziemi
28	9	3			10	3,5	wyrasta u podnóża
							martwej sosny z ko-
							rzeni nr 27
29	15	4			—	—	wycięty
30	10	5			17	6	
31	15	5			—	—	wycięty
32	10	3			17	5	
33	17	5	23	7	27	8	rośnie przy drodze,
							oddz. 81a

Stanowisko IV — Jezioro, oddz. 81a							
1	17	3,5	33	5	—	—	wycięty
2	12	3	25	4,5	—	—	wycięty
3	12	3					wycięty w październiku 1964 r.
4	12	3					wycięty w październiku 1964 r.
Stanowisko VI — Wiry, oddz. 32g							
1	?	?	41	11	—	—	wycięty

Po dawnym stanowisku IV (oddział 81a), w tym samym rewirze leśnym, gdzie rosły tylko ocalale po wycince z 1964 r. dwa niewielkie brzęki, które również były ogrodzone indywidualnie, nie pozostało nawet śladu. Widocznie zostały wycięte już wcześniej. Podobnie na stanowisku VI w oddziale 32g obwodu ochronnego Wiry, gdzie rósł tylko jeden brząk w pobliżu linii oddziałowej, już w 1985 r. nie można było go znaleźć. Prawdopodobnie został wycięty lub złamany na skutek składowania dłużyc w latach 1983—84, kiedy to w graniczącym oddziale 30f dokonano zrębu zupełnego na dużej powierzchni.

W wyniku dewastacji stanowiska III, w najbliższych kilku latach pozostałym tam rosnącym jeszcze brząkom zagraża uschnięcie z powodu uszkodzeń mechanicznych (nr 1—3, 6, 9, 26) oraz na skutek nagłego odsłonięcia okapu, pod którym one rosły, czego gatunek ten nie toleruje, jak podają rozmaici autorzy, m. in. Stecki (1950). Obecnie nie należy usuwać pozostałych tam martwych sosen, np. przy brząku nr 26, ewentualnie dokonać tego w sposób bardzo ostrożny. Nie powinno się również usuwać leżących na ziemi gałęzi i kłód, aby dalej nie niszczyły pozostałych przy życiu kilku brząków i nielicznych odrośli.

W celu pełnej dokumentacji byłego i obecnego stanu brząków na terenie WPN-u załączam szczegółowe ich zestawienie w tabeli 1. U wszystkich drzew mierzono obwód na wysokości 130 cm, z wyjątkiem drzewa nr 5 na stanowisku III. Wymiary drzew martwych leżących na ziemi podałem w nawiasach. Z dotychczasowych 23-letnich obserwacji, których rezultaty zestawiono w tabeli 1, wyraźnie wynika, że brzęki wykazują zróżnicowane, w większości przypadków małe przyrosty, zwłaszcza w obwodzie pni, np. 2/II, 4/II, 6/III, 13/III. Nieco większe tempo przyrostów uwidacznia się natomiast we wroście na wysokość. Owocują tylko drzewa starsze, lecz rzadko i skąpo. Obecnie (październik 1986) na terenie WPN-u pozostało przy życiu jeszcze tylko 27 brząków, to jest 54% stanu z 1963 roku. Największe okazy znajdują się na

stanowisku II, gdzie widoczny jest również dość liczny podrost pochodzenia odroślowego. I to stanowisko należy też ogrodzić i oznakować farbą pozostałe 4 drzewa, jak również zachować maksimum ostrożności przy ewentualnym usuwaniu martwych drzew rosnących przy brzękach.

Reasumując przedstawione fakty karygodnych wydarzeń dewastacji brzęków, nie mające precedensu w historii polskich Parków Narodowych, należy stwierdzić, że świadczą one o wyraźnych, poważnych niedopatrzeniach administracji WPN. Skoro leśniczy nie słyszał nic o brzękach, jak mógł zainteresować się ogrodzoną 16-arową powierzchnią w swoim obchodzie, założoną przez jego poprzednika, który odszedł już na emeryturę? A dlaczego nie poinformowano nowego pracownika o stanowisku gatunków poddanych szczególnej ochronie na terenie Parku? Tego rodzaju fakty nie powinny mieć więcej miejsca.

Andrzej Dzieczkowski

PIŚMIENNICTWO

Andrzejewski E. 1977 *Jarząb brzęk Sorbus torminalis w Wielkopolskim Parku Narodowym*. *Chrońmy Przyr.* 33, 1: 59—60.

Dieczkowski A. 1965 *Krytyka gospodarki w lasach Wielkopolskiego Parku Narodowego*. *Chrońmy Przyr.* 21, 6: 25—29.

Dieczkowski A. 1966 *Brzęki (Sorbus torminalis Cr.) w Wielkopolskim Parku Narodowym*. *Przyr. Pol. zach.* 7: 1963, 1—4 (23—26): 120—126.

Pacyniak C. *Jarząb brekinia (Sorbus torminalis) w warunkach środowiska leśnego w Polsce*. *Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu* (w druku).

Stecki K. 1950 *Brekinia, ginące drzewo naszych lasów*. *Chrońmy Przyr.* 6, 1/2: 3—11.

OCHRONA ROŚLIN

Stanowisko naparstnicy purpurowej *Digitalis purpurea* w Czapurach koło Poznania na tle zasięgu jej występowania

Digitalis purpurea jest rośliną subatlantycką, o stosunkowo trudnej do wyznaczenia granicy naturalnego występowania. Spowodowane jest to niezwykłą łatwością z jaką przystosowuje się ona do nowych warunków wegetacji, rozprzestrzeniając się z upraw ogrodowych i zie-